

dr hab. prof. UŚ Michał Skop

Uniwersytet Śląski w Katowicach
Wydział Humanistyczny
Instytut Literaturoznawstwa
Śląskie Centrum Badań nad Pamięcią Regionalną i Transgraniczną

Recenzja rozprawy doktorskiej **Gracjana Pieszko**
**Postfiguracje motywu średniowiecznego rycerza we współczesnej
literaturze niemieckiej i polskiej na wybranych przykładach powieści**
(praca doktorska pod kierunkiem dra hab. prof. UKEN Paula Martina Langnera,
Kraków 2025, ss. 209)

Przedłożona do oceny praca doktorska jest na swój sposób osiągnięciem pionierskim, ponieważ Autor podjął w niej próbę określenia „funkcji rycerza w wybranych najnowszych niemieckich i polskich powieściach historycznych i powieściach fantasy” [s. 6]. Oryginalność pracy przejawia się przede wszystkim w zestawieniu czterech kreacji rycerskich obecnych we współczesnej literaturze oraz poddaniu ich analizie w szerokim kontekście kulturowo-społecznym. Podjęta problematyka, sytuująca się na pograniczu badań literaturoznawczych, kulturowych i komparatystycznych, nie doczekała się dotąd całościowego opracowania zarówno w polskiej, jak i niemieckiej refleksji naukowej. Przytoczone we wstępie pracy zdanie: „W epoce nowożytnej i współczesnej postać rycerza stanowi symbol średniowiecza i była często wykorzystywana w wierszach, dramatach, powieściach historycznych oraz nowelach XIX i XX wieku” [s. 12] dobrze koresponduje zarówno z tytułem rozprawy, jak i z doborem analizowanego materiału, obejmującego przede wszystkim utwory prozatorskie z kręgu literatury popularnej. Analiza tego materiału prowadzi Autora dysertacji do słusznego wniosku, że literatura ta „pokazuje, iż postać rycerza jest głęboko zakorzeniona w świadomości kolejnych pokoleń w Europie ze względu na swoje historyczne znaczenie i ślady, jakie pozostawiła w kulturze, oraz że nadal stanowi ona istotnego «pośrednika» idei i wartości, tworząc dla współczesnych odbiorców punkt odniesienia pozwalający zrozumieć rzeczywistość” [s. 189].

Praca doktorska mgr. Gracjana Pieszko liczy 209 stron i składa się – zgodnie ze spisem treści – z siedmiu rozdziałów głównych oraz wstępu, podsumowania, bibliografii i wykazu grafik. W mojej ocenie zasadnicza struktura pracy obejmuje sześć głównych rozdziałów o charakterze teoretycznym [rozdz. 1; 2.1–2.6; 3.1–3.3; 4.1–4.5] oraz analitycznym [rozdz. 5.1–5.2; 6.1–6.2], przy czym część zawierającą podsumowanie i wnioski należałoby wyłączyć z numeracji zasadniczych rozdziałów.

Na szczególną uwagę zasługuje starannie przemyślana kompozycja pracy, przejawiająca się w zachowaniu proporcji oraz równowagi objętościowej pomiędzy poszczególnymi częściami zarówno o charakterze teoretycznym, jak i analitycznym. Choć w praktyce akademickiej zwykle większy nacisk kładzie się na poprawność językową – w tym przypadku języka niemieckiego – oraz na klarowność i spójność wyводу, co w niniejszej pracy zostało wyraźnie zachowane, to jednak wyróżniona cecha strukturalna przedłożonej dysertacji pozostaje zauważalna i świadczy o starannym planowaniu całej argumentacji.

W rozdziałach 1–4 Doktorant prezentuje stan badań, przeprowadza charakterystykę gatunków literackich (powieść historyczna oraz powieść fantasy), a także analizuje elementy składające się na etos rycerski. W rozdziałach 5–6, stosując model estetyki recepcji, analizuje postaci rycerzy występujące w dwóch współczesnych polskich powieściach – *Krzyżacka zawierucha* (2010) Jacka Komudy, określanej jako „literacki hołd dla 600-lecia bitwy pod Grunwaldem”, oraz *Rycerz Kielichów* (2007) – a także w pięciu powieściach niemieckich: *Die Templerin* (2000), *Der Ring des Sarazenen* (2002), *Die Rückkehr der Templerin* (2004) Wolganga Hohlbeina oraz *Rheanne. An Bord der Adlerschwinge* (2018) i *Rheanne. Mord am Kaiserhof* (2020) Anne Troja.

W rozdziale pierwszym odbiorca oczekiwaby bardziej szczegółowego i pogłębionego wprowadzenia do pojęcia postfiguralności. Choć mgr Pieszko umiejętnie odwołuje się do dostępnych w języku polskim źródeł, w tym do artykułu dr Agnieszki Fulińskiej z Uniwersytetu Jagiellońskiego, który trafnie wskazuje na kluczowe aspekty omawianego pojęcia, w tym na „kulturę popularną rozdartej między potrzebą nowości a potrzebą niemal rytualnego powtarzania”, warto rozważyć rozszerzenie tej części pracy o literaturę obcojęzyczną, szczególnie w języku niemieckim i angielskim. Włączenie tych perspektyw mogłoby nie tylko wzbogacić analizę, ale również pozwolić na bardziej kompleksowe ujęcie problematyki, zwłaszcza w kontekście porównawczej analizy powieści w literaturze polskiej i niemieckiej. Taki zabieg mógłby dodatkowo uwydatnić oryginalność pracy i wzmocnić jej wartość naukową. Na podkreślenie zasługuje jednak fakt, że kwestie takie jak rytuały, system norm i wartości, etyka walki oraz kodeks rycerski zostały szeroko omówione w (pod)rozdziałach 4.1–4.5.3 [s. 66–81], co stanowi wartościowe zaplecze dla prowadzonych rozważań.

Można sformułować tezę, iż Doktorant opiera swoje rozważania na założeniu, zgodnie z którym istota postfiguracji polega na rozróżnieniu między tym, co poprzedza dane zdarzenie (prefiguracja), a tym, co następuje po nim (postfiguracja). Takie ujęcie znajduje potwierdzenie w pracach m.in. niemieckiego literaturoznawcy Karla-Heinza Habersetzera¹. Kreśląc szkic stanu badań, należałoby jednak postulować jego poszerzenie poprzez wprowadzenie dodatkowych przykładów z dostępnej literatury przedmiotu.

Jeżeli postfiguracja jest rozumiana jako element łączący to, co poprzednie, z tym, co następuje, a zarazem jako mechanizm generowania nowości poprzez powtarzanie

---

¹ Por. K.-H. Habersetzer: *Politische Typologie und dramatisches Exemplum. Studien zum historisch-ästhetischen Horizont des barocken Trauerspiels am Beispiel von Andreas Gryphius' Carolus Stuardus und Papinianus. Germanistische Abhandlungen*. Band 55. Stuttgart: J.B. Metzler, 1985, s. 20-22.

i naśladownictwo, również w literaturze popularnej, właściwe wydaje się uzupełnienie części teoretycznej dysertacji o odniesienia do szeroko pojmowanej tradycji rycerskiej. Perspektywa ta mogłaby zostać przedstawiona w ujęciu diachronicznym, zgodnie z przemyślanym podejściem przyjętym przez Autora rozprawy: począwszy od antyku (np. rycerz jako bohater-obrońca lub wojownik wyróżniający się sprytem), poprzez średniowiecze (rycerz jako obrońca religii, monarchy i wspólnoty; figura błędnego rycerza; w literaturze polskiej także modele rycerza sarmaty lub rycerza cudzoziemca), aż po nowożytne i współczesne przekształcenia tego wzorca. Uwzględnienie takiego kontekstu umożliwiłoby spójne powiązanie współcześnie analizowanych w pracy reprezentacji rycerza z ich historyczno-kulturowymi antecedenjami.

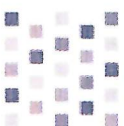
Co istotne, już we wstępie pracy a następnie w kolejnych jej częściach mgr Gracjan Pieszko wskazuje, iż „motyw rycerza jest aktualny w literaturze i kulturze późniejszych epok” (s. 12), co wzmacnia zasadność takiego ujęcia. I dalej: jeśli ponadto postfigurację rozumie się jako proces transmisji wzorców kulturowych, obecnych także w kulturze popularnej, a postfiguralność jako mechanizm tego procesu, przy czym „kultura popularna jest kulturą naśladowania wzorów” [s. 27], tym bardziej uzasadnione wydaje się włączenie nie tylko do (pod)rozdziału 5.2.4, opatrzonego trafnym i komunikatywnym tytułem „from zero to hero” [s. 134–136], postaci takich jak Roland, Lancelot, Don Quichotte, Wallenrod, Kmicic czy Wołodyjowski. Warto zauważyć, że również w tej części Doktorant odwołuje się do motywu średniowiecznego rycerza oraz modelu świata właściwego tej epoce [s. 134], co jest jak najbardziej uzasadnione i właściwe.

Praca ma nie tylko literaturoznawczy, ale także komparatystyczny charakter. Z tego względu pomocne byłoby – choćby sygnalizujące – przywołanie kilku kluczowych dzieł literatury europejskiej, takich jak: *Orland szalony (Orlando furioso, 1532)* Ludovico Ariosto, *Jerozolima wyzwolona (Gerusalemme liberata, 1581)* Torquato Tasso czy *Królowa elfów (The Faerie Queene, 1590–1596)* Edmunda Spensera. Należy przy tym przypomnieć, że już w 1618 r. dostępna była wydana w Krakowie polska translacja *Jerozolimy wyzwolonej* autorstwa Piotra Kochanowskiego, co dodatkowo wzmacnia zasadność uwzględnienia tej tradycji w krótkim szkicu w rozdziale drugim [dokładniej 2.1, s. 25–27].

Niezwykle wysoko oceniam część analityczną pracy, która w bezpośredni sposób odnosi się do koncepcji literaturoznawczych zaprezentowanych w części teoretycznej, wskazując m.in. na upadek rycerskiego światopoglądu (od s. 102), deprecjację wartości rycerskich oraz pogardę wobec nich (od s. 82) w powieści *Krzyżacka zawierucha* Jacka Komudy. W tej części pracy Autor trafnie ukazuje, jak w literackich przedstawieniach ewoluuje wizerunek rycerza, z jego tradycyjnymi cnotami na rzecz postaw krytycznych i dekonstrukcyjnych.

Dwie uwagi na marginesie rozważań recenzenta: po pierwsze, należałoby odnotować, iż w 1946 r. ukazała się publikacja o niemal tożsamym tytule *Krzyżacka zawierucha. Powieść historyczna dla młodzieży*². Po drugie, zasadne wydaje się rozważenie

² J. Kornatowicz: *Krzyżacka zawierucha. Powieść historyczna dla młodzieży*. Kraków: Wydawnictwo Książek Popularnych, 1946.

uzupełnienia pracy o przekłady przywoływanych fragmentów w formie cytatów w języku polskim na język niemiecki (np. w odwołaniach), co zwiększyłoby jej dostępność dla odbiorców nieposługujących się językiem oryginału.

W rozdziale piątym kierując uwagę na archetypiczne cechy głównej postaci powieści *Rycerz kielichów* Jacka Piekary, sugeruję, aby Autor, oprócz zastosowania modelu teoretycznego Carla Gustava Junga dotyczącego archetypów, odwołał się również do szerszego kontekstu motywu rycerza w literaturze antycznej lub średniowiecznej. Tego rodzaju perspektywa umożliwiłaby nie tylko pełniejsze osadzenie analizowanej postaci w kontekście historycznym i kulturowym, lecz również dostarczyłaby wyczerpującej odpowiedzi na kluczowe pytanie stawiane w pracy doktorskiej w ramach problematyki postfiguralności i postfiguracji: czy oraz w jakim zakresie obserwujemy naśladownictwo wcześniejszych wzorców rycerskich.

Podobne pozytywne spostrzeżenia nasuwają się po lekturze analizy wybranych przez Doktoranta powieści Wolfganga Hohlbeina oraz Anne Troja w rozdziale szóstym. Na szczególne wyróżnienie zasługują części poświęcone postfiguralności [od s. 139 oraz od s. 160], w których wywód cechuje się spójnością, logiczną konsekwencją oraz wyraźnym uporządkowaniem argumentacji. W tym zakresie rezultaty dociekań naukowych mgr. Gracjana Pieszko można uznać za przykład rzetelnej, stosunkowo rzadko spotykanej – szczególnie wśród adeptów nauk humanistycznych – pracy z tekstem źródłowym.

W przypadku prozy w języku niemieckim omawiane w pracy trzy powieści Hohlbeina należałoby umieścić w kontekście jego try- lub pentalogii, obejmującej następujące części: tom 1 – *Die Templerin*, tom 2 – *Der Ring des Sarazenen*, tom 3 – *Die Rückkehr der Templerin*, tom 4 – *Die Templerin. Das Wasser des Lebens*, tom 5 – *Die Templerin. Das Testament Gottes*.³ W recenzowanej dysertacji brak jest jednak odniesienia do wydań licencyjnych oraz wydań kieszonkowych, jak również do istnienia pełnego korpusu cyklu *Die Abenteuer der Templerin*, obejmującego wszystkie pięć książek. Uwzględnienie tych aspektów mogłoby znacząco wzbogacić analizę bibliograficzną i kontekstualną omawianych powieści.

Uważam, że temat rozprawy doktorskiej, dotyczący przykładów postfiguracji motywu średniowiecznego rycerza we współczesnej literaturze niemieckiej i polskiej, oparty na wybranych przykładach, został dobrze opracowany. Autor pracy podjął się z sukcesem trudnego zadania ukazania złożoności cech tego motywu, szczególnie w (pod)rozdziałach 5.1, 5.2, 6.1, 6.2, które zostały solidnie wsparte wywoдем teoretycznym. Wykorzystanie koncepcji takich badaczy jak np. Pierre Bourdieu, Hans Robert Jauß, Maria Janion czy Kendall Lewis Walton pozwala na pogłębioną analizę i wzbogaca rozważania o szeroką perspektywę teoretyczną, co stanowi istotną wartość dodaną dla całej rozprawy.

Pracę zamykają, oznaczone cyfrą siedem, podsumowanie i wnioski [s. 179–191]. W tej części wyraźnie ujawniają się kolejne mocne strony rozprawy, przede wszystkim trafny dobór powieści reprezentujących „różne typy rycerzy” [s. 179], co umożliwia jednoczesną analizę różnych gatunków literackich: „niemieckiej powieści historycznej

---

³ Współautorką ostatnich dwóch tomów cyklu jest córka pisarza Rebecca Hohlbein.

oraz niemieckiej powieści fantasy, jak również polskiej powieści historycznej i polskiej powieści fantasy” [s. 179]. Autor trafnie dowodzi, że „analiza wizerunków rycerzy we wszystkich czterech powieściach wykazała, że autorzy «przenosili» współczesne problemy do średniowiecznych światów” [s. 180], co świadczy o umiejętnym połączeniu perspektywy historycznej z interpretacją współczesnych kontekstów społecznych i kulturowych. I dalej: „W ten sposób powstała rozbieżność między średniowiecznym wizerunkiem rycerza a jego współczesną interpretacją. [...] Autorzy powieści na różne sposoby tworzyli analogie do współczesności. Jacek Piekara połączył dwie płaszczyzny czasowe (średniowiecze i współczesność), Anne Troja i Jacek Komuda wprowadzili współczesny sposób myślenia do myśli protagonistów, natomiast Wolfgang Hohlbein bawił się normami społecznymi panującymi w średniowieczu.” [s. 180].

Bibliografia [s. 192–209] grupująca zarówno literaturę podmiotu, jak i przedmiotu oraz źródła internetowe, tworzy imponujący wykaz liczący ponad 240 pozycji. Pewne zastrzeżenia budzi jednak warstwa typograficzna, w której dostrzegalna jest niekonsekwencja. Tytuły dzieł literackich występujące w tzw. polu tytułu zapisane zostały w kilku przypadkach niejednolicie – kursywą, w podwójnym bądź pojedynczym cudzysłowie lub bez jakiegokolwiek wyróżnienia. Odnotowane sporadycznie usterki (braki justowania, podwójne spacje oraz pozostawione tzw. hiperłącza) wynikające najprawdopodobniej z pośpiechu na etapie sporządzania i formatowania wykazu bibliograficznego, nie wpływają jednak w istotny sposób na odbiór ani końcową ocenę całej pracy.

Rozprawa stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego oraz wykazuje ogólną wiedzę teoretyczną Kandydata w zakresie dyscypliny literaturoznawstwo. Doktorant z powodzeniem osiągnął cele badawcze i wykazał się wiedzą oraz umiejętnościami wymaganymi do uzyskania stopnia doktora nauk humanistycznych.

Stwierdzam, że przedłożona do recenzji rozprawa doktorska mgr. Gracjana Pieszko spełnia warunki określone w art. 13.1 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. 2017 r. poz. 1789) oraz w związku z art. 179 ust. 1 ustawy z dnia 3 lipca 2018 r. – Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2018 r. poz. 1669, z późn. zm.).

Wniosuję zatem o dopuszczenie p. mgr. Gracjana Pieszko do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Katowice, 11 maja 2026 r.

